

Geleneksel Konutun Çok İşlevli Yapısını Türk Edebiyatı Üzerinden Okumak¹

Merve AKDAŞ

Arş. Gör. Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Ankara/Türkiye. merve.akdash@gmail.com
ORCID ID:0000-0002-3371-1656

ÖZ

Son dönemde, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini kökten değiştiren pandemi, bilim insanlarının öngörülerine göre geleceğin gerçeğini oluşturmaktadır. Bireylerin, pandemi sürecinde zamanlarının büyük bir kısmını evde geçirdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu yeni sürecin konut tasarımını etkilemesi kaçınılmazdır. Mecburi olarak benimsenen bu yeni yaşam şekli, geleneksel dönemde yaşamış kadınların gündelik hayatı ile benzer özellikler taşımaktadır. Dönemin mahremiyet anlayışı ile şekillenen geleneksel konut, kadının ihtiyaçlarını evin sınırları dahilinde karşılamayı amaçladığı için birçok işlevi içinde barındırmıştır. Batılılaşma süreci ile birlikte değişmeye başlayan mahremiyet anlayışı, kadına kamusal mekanlara katılma şansı tanımış ve geleneksel konutun barındırdığı işlevler kente taşarak konutun sadeleşmesine neden olmuştur. İçinde bulunulan pandemi dönemi, kente dağılmış olan işlevleri tekrar konutta toplamayı gerekli kılarak geçmişte ki uygulamaların yeniden gözden geçirilmesini önemli hale getirmektedir. Bu çalışmanın amacı geleneksel konutun birçok ihtiyaca cevap veren çok fonksiyonlu yapısını inceleyerek günümüze dair çıkarımlarda bulunmaktır. Geçmişin gündelik yaşamı hakkında verilerin kısıtlı olması nedeniyle disiplinler arası bir çalışma yürütmek önemli hale gelmiş ve bu nedenle Türk edebiyatından faydalanılarak kaynakları zenginleştirmek hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında İstanbul'da geçen ve 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başından kesitler sunan on roman seçilmiştir. Konutu sorunsallaştıran bu on roman incelenerek geleneksel konutun karşıladığı işlevlerin neler olduğuna dair ipuçları elde edilmiş ve konutun geleceği hakkında çıkarımlarda bulunabilmek adına geleneksel konutun yeniden ele alınmasının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Konut, Gündelik Hayat, Mahremiyet, Edebiyat, Pandemi

Tracing the Multifunctional Structure of the Traditional Housing through Turkish Literature

ABSTRACT

The pandemic, which has radically changed the daily life practices of individuals recently, is the reality of the future according to the predictions of the scientists. During the pandemic process, individuals have spent most of their time in dwellings so it is inevitable that this new process will affect housing design. New life style, adopted compulsorily, has similarities with the daily life of women in the traditional period. The traditional house, shaped by the privacy perception of the period, included many functions as it aimed to meet the needs of women within the boundaries of the house. The change in the understanding of privacy, which started with the westernization process, gave woman a chance to participate in public spaces. As a result, the functions of the traditional house spread to the city and house design became simplified. The pandemic process requires gathering these functions back to the dwellings which makes it important to look back to the practices in the past. The aim of this study is to re-evaluate the current situation by examining the multifunctional structure of traditional houses that meets many needs. It is important to carry out an interdisciplinary study due

¹ Bu çalışma; Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Esin BOYACIOĞLU tarafından yürütülen *Kentte Konut Gelişimi ve Sorunları* adlı ders kapsamında hazırlanmıştır.

to the limited data about the daily life of the past so it is aimed to enrich the resources by making use of Turkish literature. Ten novels that took place in Istanbul, covering a period between the end of 19th century and beginning of 20th century are selected. By examining these ten novels, which problematize the dwelling, clues about what functions traditional housing meets are obtained and the importance of reconsidering traditional housing is emphasized in order to make inferences about the future housing.

Keywords: Traditional House, Everyday Life, Privacy, Literature, Pandemic

GİRİŞ

Geleneksel konut, dönemin mahremiyet anlayışı gereği kadının en çok vakit geçirdiği mekan olmuştur. Bu durum dış dünyada var olan işlevlerin kadına ulaştırılması için eve taşınması gerekliliğini doğurmuş ve geleneksel konut tasarımı bu işlevlere cevap verecek nitelikte tasarlanmıştır. Batılılaşma dönemi ile birlikte değişmeye başlayan mahremiyet anlayışı kadının toplumdaki rolünü de değiştirmeye başlamış ve konut tasarımı da bu durumdan etkilenmiştir. Konut tasarımı üzerinde oldukça etkili olan mahremiyet kavramı Latince *intimus* kelimesinden gelmektedir. "En iç, en derin iç" anlamını barındıran bu sözcük günlük yaşamda "iç bilinç ya da bir kişinin en gizli gerçekliğinin bilgisi" olarak karşılık bulmaktadır (Bilgin, 2016). Toplumdan topluma değişen mahremiyet anlayışı Rapoport'a göre; kişiler arası ilişkilerin kontrolünü, seçenekleri ve istenen seviyede ilişki kurabilmeyi içeren bir olgudur (Rapoport, 1969, s.66-68). Giddens ise bireyin kendisiyle ve diğer insanlarla kurduğu duygusal ilişkilerin temelini, eşitlik koşuluyla mahremiyet düşüncesine dayandırmaktadır (Giddens, 2018, s.131). Avcı-toplayıcılıktan, yerleşik yaşama ve şimdiki modern zamana kadar bireylerarası ilişkiler, sınırlar, ev ve sosyal yaşamda farklılıklar gibi birçok durumun kökeninde ve değişiminde mahremiyet duygusu rol oynamıştır (Hodder ve Hutson, 2017b, s.168).

Mahremiyetin yanı sıra diğer birçok sosyo-kültürel etkenlere bağlı olarak konut tarihsel süreçte birçok farklı görev üstlenmiştir. İlkçağlarda kullanılan mağaranın pragmatik işlevi "barınma" gibi görünse de buradaki yardımcı semboller insanoğlunun mağarayı farklı işlevsel etkinlikleri ifade biçimi için de kullandığını göstermektedir. Bu dönemin insanları ölümlerini mağaraya gömer, ilk ibadetlerini burada yapar, ilk alet, ilk sanat faaliyetlerini ve büyü inançlarını burada gerçekleştirirlerdi (Erarslan, 2014, s.18-35). İnsanlığın bilgi birikimi arttıkça malzemeyi işleme ve yapım eylemlerinde uzmanlaşma olmuştur. Özelleşme, çeşitlenme ve uzmanlaşmanın artmasının yanı sıra eylemlerinde karmaşıklaşmasıyla mekanlar ayrışmaya ve çeşitlenmeye başlamış ve farklı mekanlar ortaya çıkmıştır. Rapoport bu duruma dikkat çeker ve insanlar ile hayvanların önceleri aynı çatı altındaki iki ayrı bölmede yaşadığını daha sonra ise çatıların ayrıldığını fakat yine de birbirlerine yakın konumlandıklarını, geline son aşamada ise insan ve hayvanların mekânsal anlamda birbirlerinden tamamen ayrıldığını belirterek mekanların zaman içinde ayrıştığını bahseder. Rapoport, benzer durumun çalışma ve barınma mekanlarının ayrışmasında da söz konusu olduğunu belirtir. Çalışma ve barınma mekanlarının bir arada olduğu orta çağda, ilk olarak ev ile çalışma mekanlarının girişleri farklılaşır daha sonra ise çalışanların kalacağı kat ile aile üyelerinin kalacağı kat ayrılır. Son olarak ise aile üyelerinin yaşama ve uyuma mekanları ayrışır (Rapoport, 1969, s.9). Modern çağ ile birlikte uzmanlaşmanın ve çeşitlenmenin artmasıyla odalar çok işlevli yapısını kaybedip sabit fonksiyonlu mekanlar haline alırken benzer durum konut içinde geçerli olmuş ve konut sadeleşerek çoğunlukla barınma işlevini karşılar hale gelmiştir. Özgürleşen kadın kamusal mekanlara dahil olma fırsatı yakalayarak evden uzaklaşma fırsatı bulmuş bu durum ise çeşitli işlevlerin konuttan kente yayılmasına sebep olmuştur. Günümüzde, konut barınma ihtiyacını karşılarken çalışmak için işyerlerini, sosyalleşmek için kamusal alanları kullanmaktayız ancak yakın dönemde ortaya çıkan pandemi süreci ile birlikte insanlar tekrar evlerine kapanarak evlerinde çalışmakta, evlerinden alış-veriş yapmakta hatta evlerinde sosyalleşmektedirler. Bilim adamlarına göre geleceğimizin gerçeği olan pandemi, kişilerin evlerinde daha çok zaman geçirmesine sebep olacağı için konut tasarımını etkilemesi söz konusudur. Bu noktada birçok işlevi barındıran geleneksel konutun tekrar ele alınması önem kazanmaktadır.

Lefebvre 'nin belirttiği gibi mekan toplumsal bir üründür dolayısıyla bir toplumda meydana gelen sosyo-kültürel değişimler, o toplumun mimarisi üzerinde bir takım değişikliklere sebep olmaktadır (Lefebvre, 2014). Yaşamın önemli kısmının geçtiği mekan olma özelliğine sahip olan konut ise özellikle bu bağlamda ele alınmalıdır. Bir topluma ait değerleri veya bir toplumun tercihlerini incelemek, konut tasarımı ve konutun geçirdiği dönüşüm hakkında çeşitli ipuçları verir (Rapoport 1969, s.46-49). Bunun tersi de doğrudur, zira bir konutu inceleyerek o konutun ait olduğu toplum hakkında bilgi edinmek mümkündür. Konutun şekillenmesinde sosyo-kültürel faktörlerin etkisi oldukça açıktır ancak *zeitgeist*'i yani dönemin ruhunu anlamak adına veri elde etmek, dönemin tanıkları hayatta olmadığı ve fiziksel çevre varlığını sürdürmediği için oldukça güçtür. Bu noktada, disiplinler arası bir çalışma yürüterek kaynaklarımızı zenginleştirmek oldukça önemlidir. Türk Edebiyatı, geçmişin gündelik yaşamı hakkında ipuçları içermesi sebebiyle başvurulabilecek disiplinlerden birisidir ancak edebiyatın kurgusal bir yapıya sahip olduğu unutulmamalıdır. Elde edilen bilgiler sorgulanmalı ve birden fazla kaynağın karşılaştırılmasıyla doğruluğu teyit edilmelidir (Yılmaz, 2018, s.16).

Mimarlık ve Edebiyat disiplininin arakesitini "mekan" oluşturmaktadır. Belli bir döneme ve topluma ait kolektif belleği yansıtmaya özelliğini taşıyan edebiyat kaynakları bu sayede mekanı değiştirip dönüştüren kilometre taşlarını da ortaya çıkarır ve mekana dair çeşitli çağrışımlar içerir. Edebiyat türlerinden biri olan roman, gündelik hayatı ayrıntılarıyla içermesi nedeniyle mekan hakkında önemli ipuçları barındırır. Özellikle de kullanıcıların konut mekanına yüklediği çeşitli anlamları içermesi yönünden dönemin mekan algısı hakkında bilgi verir. Yazarın esas meselesi "mekan" olmadığı için yazar mekanın fiziksel özelliklerini tanımlamak yerine genellikle kullanıcı ile mekan arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Bu da bize mekanla bağlantılı sosyo-kültürel faktörler hakkında ipuçları verebilir. Bu çalışma kapsamında İstanbul'da geçen ve 19.yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ortası arasındaki bir zaman dilimini anlatan 10 roman seçilmiştir (Şekil 1). Özellikle konut içindeki gündelik yaşamı ele alan ve konutu sorunsallaştıran romanlar seçilmiştir. Seçim sürecini hızlandırmak adına Handan İnci Elçi'nin *Roman ve Mekan/Türk Romanında Ev* adlı kitabından istifade edilmiştir. Seçilen eserlere ait kısa bilgilendirmeler Tablo.1 de yer almaktadır.

Şekil 1. Çalışma kapsamında incelenen eserler

Tablo 1: Çalışma kapsamında incelenen eserler (Yılmaz, 2018)

No	Eser Adı	Yazar Adı	Bahsi geçen kent	Zaman Aralığı	Bahsi geçen mekan	Konusu
1	Akile Hanım Sokağı	Halide Edip Adivar	İstanbul	1950'lar (1958'de yayınlanmıştır)	Konak-Apartman	Toplumdaki kültürel değişimlere vurgu yapar.
2	Aşk-ı Memnu	Halid Ziya Uşaklıgil	İstanbul	19. Yüzyılın sonu (1900'da yayınlanmıştır)	Köşk-Yalı	Yasak bir aşkı anlatır.
3	Aylaklar	Melih Cevdet Anday	İstanbul	1908-1923 (1965'te yayınlanmıştır)	Konak-Köşk-Apartman	Bir konağın yıkılışı konu edilir.
4	Cevdet Bey ve Oğulları	Orhan Pamuk	İstanbul	1905-1970 (1982'de yayınlanmıştır)	Konak-Apartman	Bir ailenin üç jenerasyonu anlatılır.
5	Çamlıca'daki Eniştemiz	Abdülhak Şinasi Hisar	İstanbul	Tanzimat tan II. Meşrutiyete kadar (1944'de yayınlanmıştır)	Köşk	Hacı Vamık Efendi'nin yaşamı ve değişen toplumsal hayat anlatılır.
6	Felâhî Bey ile Rakım Efendi	Ahmet Mithat Efendi	İstanbul	Tanzimat Dönemi (1875'de yayınlanmıştır)	"Ev" ifadesi kullanılır	Yanlış anlaşılabilir batılılaşma konu edilir.
7	İstanbul'un Bir Yüzü	Refik Halid Karay	İstanbul	1908'in öncesi ve sonrası (1920'de yayınlanmıştır)	Konak-Yalı-Apartman	Meşrutiyet öncesi ve sonrası kıyaslanır.
8	Kiralık Konak	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	İstanbul	1909-1915 (1939'da yayınlanmıştır)	Konak-Apartman	Nesiller arası çatışma ve bir konağın yıkılışı anlatılır.
9	Şişevdi	Hüseyin Rahmi Gürpınar	İstanbul	1901 de yazılmış (1911'de yayınlanmıştır)	"Ev" ifadesi kullanılır	Yanlış Batılılaşma konu edilir.
10	İbrahim Efendi Konağı	Semiha Ayverdi	İstanbul	19.yy sonu-20.yy başı (1964'de yayınlanmıştır)	Konak	Hatırat şeklinde yazılmıştır. Eski konak yaşantısını anlatılır.

1. GELENEKSEL KONUTUN BARINDIRDIĞI İŞLEVLER

"O devirlerde hayatın merkezi ev idi" (Ayverdi, 2012, s.188).

Geleneksel dönemde zamanını çoğunu evde geçiren kadın bazı ihtiyaçları için dışarı çıkamadığı için bu ihtiyaçları evde karşılama durumu söz konusu olmuş, dolayısıyla geleneksel konut birçok ihtiyaca cevap verecek nitelikte tasarlanmıştır (Adivar 1958, s.49). Bu durum konutun karşıladığı işlevlerin artmasına neden olurken, batılılaşma süreciyle birlikte değişmeye başlayan mahremiyet anlayışı konutun sadeleşmesine neden olmuştur. Tanzimat dönemiyle başlayan batılılaşma süreci özellikle ikinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kadının hayatında büyük bir değişime sebep olmuş ve kadınlar, *kadının mekanı* olarak tanımlanan konuttan çıkma fırsatı elde ederek kamusal mekanlara katılmış, bu sayede eğitim ve çalışma hayatına da girmeye başlamıştır (Karay, 1920, s.25). İkinci Meşrutiyetten önceki ve sonraki dönemi kıyaslayarak ele alan *İstanbul'un iç yüzü* adlı romanda yazar bu konuya sıkça değinmiştir. Karay, geleneksel konut için kadını içinde tutan opak bir şişe benzetmesi yaparak, bu daracık alandan çıkamayan kadının, meşrutiyetin ilanı ile birlikte şişeden taşan şampanya gibi evden taşıdığını ifade etmiştir (Karay 1920, s.85). Bu gelişmelerle konutun içerdiği işlevlerde bir azalma olmuş ve modern konut barınma işleviyle öne çıkmaya başlamıştır. Konutun geçirdiği bu değişimden öncesine odaklanan bu çalışma kapsamında geleneksel konutun barındırdığı işlevler birkaç alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; alışveriş, tören, eğlence, çalışma, sağlık, eğitim, açık mekan ve diğer birkaç husus şeklindedir. Bu işlevler elbette konak ve

köşk gibi büyük yapılar ile orta sınıf ya da yoksul ailelerin konutlarında farklılık göstermektedir, ancak bahsi geçen işlev ile ilgili konut türleri arasında bir farklılık söz konusu ise bu durum ayrıca belirtilmiştir.

1.1. Alışveriş

Geleneksel dönemde alışveriş eylemi genellikle konutun içinde ve çevresinde gerçekleşirdi. Konut içinde alışverişini sağlayan en önemli unsur bohçacı kadınlardı. Bohça içinde dokuma eşya gezdirip satan bohçacı kadınlar iki gruba ayrılırdı. Bunlardan biri bohçacı kadın, öteki ise bohçacı madama idi. Bohçacı kadınlar Müslümandı ve iki üçü birlikte, İstanbul içindeki sokaklarda ve sayfiyelerin önlerinde dolaşırlardı. 40-50 yaşlarında olan bohçacı madamalar ise Avusturya Yahudileriydi ve kibar semtlerde, yazlık köşkler civarında gezerdi. Bohçacı kadınlar geldiğinde ev halkı, taşlıkta veya sofada bulunan bohçacının etrafına toplanırdı. Alışverişin yanı sıra haberleşmeyi de sağlayan bohçacı kadınlar bir nevi postacı konumundaydılar. Evlerin içindeki durumlar hakkında bilgi sahibi oldukları için evlenecek yaşta olan gençler arasında aracı olur, mektup taşıyarak sevgililerin haberleşmesini sağlar, satılık ev ya da araç hakkında bilgi yayarak emlakçı görevi üstlenirlerdi (Alus, 1997). Bohçacıların üstlendiği bu çok yönlü görevler *İstanbul'un iç yüzü* adlı romanda da vurgulanmış ve iki gencin iletişim kurabilmelerinin tek yolunun bu bohçacıardan yardım almak olduğunun altı çizilmiştir (Karay 1920, s.176).

Şekil 2. Eski İstanbul seyyar esnafından Bohçacı Kadın (Alus, 1997)

Eski İstanbul'da bohçacıların yanı sıra kapı kapı dolaşan ve kadınlara elbise diken terziler de vardı (Pamuk, 2020, s.55). İstanbul'un betimlendiği *İstanbul'un iç yüzü* adlı romanda meşrutiyetten önce oldukça yaygın olan ve özellikle kış gecelerinde dolaşan gece simitçilerinin, bozacıların, keten helvacıların değişen yaşamla birlikte azaldığından bahsedilmektedir (Karay 1920, s.227). Sokak satıcılarının, devrin en sık görülen kesimi olduğu vurgulanan *İbrahim Efendi Konağı* adlı eserde ise Rum sakızlı leblebicilere, Arnavut çiğercilere ve sırık hamallarına Yemiş İskelesi ve Sirkeci gibi yerlerde rastlandığı belirtilirken "börekçi, çörekçi, simitçi, şerbetçi, su muhallebicisi, kadayıfçı, zülbiyeci ve helvacı" dan "mahalle aralarının iliğine kemiğine sinmiş sesler" olarak bahsedilmektedir (Ayverdi, 2012, s.171-172).

Şekil 3. Eski İstanbul seyyar esnafından ciğerci (URL 1)

1.2. Törenler

Geleneksel dönemde düğün, nişan, sünnet gibi pek çok tören konutta gerçekleşmekteydi. Bu uygulama sadece yüksek gelirli aileler için değil toplumun her kesimi için geçerliydi. Düğünler, ailelerin mevkilerine, gelir durumlarına göre farklılık arz etse de genellikle aynı gelenekler esas alınmaktaydı. Eski İstanbul'da düğün hazırlıkları çok öncesinden başlar, bütün ev dip köşe temizlenir, eşyalar onarılır, yeni evlenecek olan çiftin odası hazırlanırdı (Anday, 2018, s.111-112). Evlenen çiftler, geniş aile yapısının gereği olarak aile büyükleri ile aynı konutu paylaşır ve eğer onlar için halihazırda bir oda yoksa konuta bir oda daha eklenir veya kat çıkılırdı (Pamuk, 2020, s.101). *Aşk-ı Memnu* adlı eserde dönemin düğünlerindeki eğlence anlayışına ayrıntılarıyla yer verilmiştir. "Düğün evi" olarak bahsedilen evde yapılan ilk eğlenceye yalnız akrabalarından kişiler ve yakın görülen birkaç aile davetlidir. Bahsi geçen düğünde Kadıköy sahnelerinde dinlenen muganniyeleri (kadın şarkıcıları) taklit eden bir kadın sahne alır, piyano çalınır ve dans edilir (Uşaklıgil, 2020, s.211-212). Saz takımı için bir köşeye özel bir mevkii kurulur ve düğün evinin sofası kadın misafirlerle dolardı (Uşaklıgil, 2020, s.217). Dönemin mahremiyet anlayışı gereği düğün sırasında da kadın-erkek ayrı mekanlarda bulunurdu. Fikri Paşanın konağında gerçekleşen düğünde kadın ve erkek misafirler farklı bölümlerde ağırlandı (Karay, 1920, s.165-166) ve ikramlar dönme dolap aracılığıyla görsel temas kurulmadan karşı tarafa iletilmiştir (Karay, 1920, s.12).

Sünnet törenleri yüksek gelirli aileler tarafından konaklarda ve köşklere var olan salonlar da düzenlenirken, orta halli aileler evlerinin bahçelerinde bu töreni düzenlerlerdi. Tören yüksek gelirli ya da düşük gelirli aile tarafından yapılsa da aynı gelenekler uygulanırdı (Ayverdi, 2012, s.326). Dönemin geleneklerine göre sünnet olacak çocuk düğünden önce sünnet kıyafetleri giydirilerek Eyüp Sultan'a götürülür, sonrasında ise aile büyükleri ziyaret ettirilerek elleri öptürülürdü (Ayverdi, 2012, s.7). Diğer bir gelenek ise sünnet çocuğunun yatağını süsleyerek sofaya veya bahçeye koymaktı (Ayverdi, 2012, s.326). Yatağın bahçeye koyulması durumunda balkon da önem kazanır ve gelen konukların bir kısmı balkonda ağırlanır ve töreni buradan izlerlerdi (Pamuk, 2020, s.446).

Cenaze töreni için yapılan hazırlıklar da geleneksel konutlarda yapılır ve ölü kendi evinde yıkılarak kefenlenirdi (Pamuk 2020, s.196). "O zamanlar ki, herkes içinde doğduğu mahalleye, hatta eve, hatta evinin içindeki odasına sadık ve adeta aşık kalırdı. O zamanlar ki, insanlar aynı evin içinde, doğdukları ve beşiklerinin sallandığı odaya bitişik bir odanın döşeginde can verirdi ve çok kere, cesetleri de çocukken sularıyla oynadıkları bir Çeşmenin sularıyla yıkanırdı." (Hisar, 1996, s.113)

1.3.Eğlence

Eski İstanbul'da dışarıda vakit geçirmek, özellikle de geceleri dışarı çıkarak eğlenmek kültürüne pek rastlanmazdı. Buna bağlı olarak konut eğlence hayatının şekillendiği mekân olmuştur. Erkekler daha çok arkadaşlarıyla sohbet, muhabbet ederek ve saz âlemleri yaparak vakit geçirirlerdi (Ayverdi, 2012, s.113). Dönemin kış mevsimi ile özdeşleşen en önemli eğlencesi helva sohbetleriydi. Bu helva sohbetlerinde "meddah, mudhik, mukallit, Karagöz, köçek getirtilir, küme fasılları ve devrin hanendeleri tarafından mûsikî âlemleri yapılır, şiirler söylenir"di. Genç helvacı ustaları tarafından hazırlanan helva misafirlere ikram edilirdi (Ayverdi, 2012, s.189).

Zamanının büyük bir kısmını evde geçiren kadınlar ise eğlenebilmek adına bazen kendi aralarında sahte düğünler tertip ederdi. Hizmetçi kızlardan biri gelin seçilirken başka bir kız da erkek gibi giyinerek damat rolüne bürünürdü. Mahalleli de hediyelerini alıp harem bölümünde kadınlara özel olarak yapılan bu sahte düğün törenine katılırdı (Karay 1920, s.167). Bu törenlerin yanı sıra eğlenmek adına konaklara dalkavuklar davet edilirdi. Dalkavuk aileler geçimlerini varlıklı ailelerin yanında onlara şarkı söyleyerek ve müzik çalarak sağlardı. Bu dalkavuk ailelerin kadın üyeleri harem kısmında yaşayıp kadınlara hizmet ederken, kocaları ise selamlıkta çalışırdı. Dalkavuklar, baş sofrada yemek yeme ve üst sedirde oturma gibi ayrıcalıklara sahip kişilerdi (Karay 1920, s.4).

Düğün, sünnet töreni gibi pek çok merasim aslında dönemin eğlence kültürünü oluşturmaktaydı. Sünnet eğlenceleri "o devir cemiyetinin parmakla gösterilecek kadar sayılı gece hayatından biri" olarak değerlendirilirdi. Dönemin İstanbul'unda Karagöz, hokkabaz ve meddahlar sünnet eğlencelerinin vazgeçilmeziydi (Ayverdi, 2012, s.326). Anday, bu gibi merasimlerin konutu şenlendirip ayakta tuttuğu vurgular; "Şükrü Paşa konağı eskidikçe içindeki yaşayış da sönüyordu. Eskiden [...] evlenmeler, nişanlar, sünnet düğünleri, ziyafetler, kına geceleri, mevlitler birbiri ardı sıra köşkü şenlendirir, onun yaşayışını hep canlı, hep hareketli kılardı" (Anday, 2018, s.68).

Eski İstanbul'un sakin hayatına merasimler hareket kattığı için hemen her şey bir merasim halini almıştır diyebiliriz. Doğum sonrası geleneklerden biri olan beşik çıkma merasimi de buna bir örnektir. "Yedi döşegi kaldırmak" olarak geçen bu tören, lohusalığın altıncı günü gece yarısı yapılırdı. Lohusalığın sonlandığı kırk hamamı da Ayverdi'nin bahsettiği diğer bir merasimdir (Ayverdi, 2012, s. 322). Kırk hamamında lohusa kadın ve bebeği hamama götürülür ve komşular da davet edilirdi. Bebek, ebe kadının kucağında hamamın etrafını üç defa dolaştırılır sonrasında ise hamam da eğlence akşama kadar devam ederdi (Ali Rıza Bey, (t.y), s.110-111 aktaran Türkmenoğlu, s. 2015).

1.4.Çalışma

Geleneksel konutta çalışma işlevi de yer almaktaydı. Konutun *selamlık* olarak adlandırılan kısmında erkekler çalışır ve misafirlerini burada ağırlarlardı. Haremlik-selamlık şeklindeki ayırım küçük konutlarda bölüm şeklindeki daha büyük konutlar haremlik ve selamlık işlevi gören iki evin birleşmesinden oluşmuştur (Eldem, 1954, s.23-24). İstanbul konaklarından bazıları aynı zamanda birer devlet dairesiydi (Kuban, 1998, s.191). Devlet çalışanlarının ikametgâhı olan konaklar hükümet dairesi olarak da kullanılmaktaydı. Tanzimat döneminin sonrasına kadar bu gelenek böyle sürmüş, sadrazamın konağı resmi devlet dairesi gibi hizmet vermiştir (Ayverdi, 2012, s.38). Bu durum zamanla değişerek çalışma işlevi konuttan ayrılmış ve selamlık artık kullanılmadığı için boşaltılıp kiraya vermeye başlanmıştır. Mahremiyet anlayışı gereği ayrı bir girişi olan selamlık, bu özelliği

nedeniyle yabancı bir aileye kiralansa dahi ailelerin birbirini rahatsız etme durumu söz konusu olmamaktaydı (Adivar, 2017, s.52). Adivar, İstanbul'un artan nüfusunun konut ihtiyacını bir süre karşılayan bu uygulamanın temel nedeninin maddi kazanç olmadığını savunur. Değişen aile yapısı ve savaş sonrası yoksullaşma nedeniyle boşalan konaklarda kalabalığı tekrar sağlamak adına konaklar oldukça cüzi fiyatlara kiraya verilmiştir (Adivar, 2017, s.43). Hayatı ve canlılığı ifade eden kalabalığın dönemin insanı için önemli olduğunu şu cümlelerden anlayabiliriz; "*Şükrü Paşa konağı eskidikçe içindeki yaşayış da sönüyordu. Eskiden bu zemin kattaki odaların hepsinde hizmetçiler, uşaklar otururdu. Yukarı katlara çıkan merdivenlerde ayak sesleri eksik olmazdı. Salonlar, sofalar, odalar şimdiki gibi ıssız değildi. O kalabalık ısıtıyordu sanki köşkü. Gençlik, neşe, umut, sevgi, aşk dolup taşardı her yandan*" (Anday, 2018, s.68).

1.5. Sağlık

Arabanın olmadığı ve hastanelerin az olduğu dönemlerde doktor ve ebeler genellikle hastanın evine gelir ya da acil durumlarda doktorun evine gidilirdi. Doğum için doktor çağırılması İbrahim Efendi'ninki gibi hali vakti yerinde aileler için geçerli bir durumdu. Sıradan halk doğum için ebe çağırırdı ki bu ebeler, "*ya annelerinden öğrendikleri sanatı yürüten veya geçimlerini sağlamak için bu işi öğrenmiş bulunan birtakım yaşlı kadınlardan ibaretti*" (Ali Rıza Bey, t.y, s.103 aktaran Türkmenoğlu, s. 2015) ya da komşulardan tecrübeli bir kadını (Ayverdi, 2012, s.321). Kimi zaman bohçacı kadınlarda hazırladıkları karışımlarla hastalıklara tedavi uygularlardı (Alus, 1997).

1.6. Eğitim

Mahremiyet anlayışının başka bir tezahürü de eğitimin evin sınırları içine dahil edilmesidir. Ahmet Mithat Efendinin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanının ana karakterlerinden biri olan Rakım, Cananın başka bir evde ders görmesinden dahi rahatsız olarak öğretmeni kendi evlerine çağırmıştır (Mithat, 2019, s.37). Dönemin şartları içinde daha çok yüksek gelirli ailelerin çocukları eğitim görmektedir. İbrahim Efendi'nin torunu Râtibe bunlardan biridir ve Türkçe hocası olan Mihriye Hanım tarafından "*yerli ve manevi kıymetler[le]*" (Ayverdi, 2012, s.163) yetiştirilirken, Çera adında bir de ecnebi mürebbiyesi vardır. Eğitimi konutun sınırları içine dahil eden diğer bir uygulama ise bazı konakların mektep gibi işleridir. Örneğin, *Cevdet Bey ve Oğulları* adlı romanda edebiyat Fakültesi Vezneciler 'de, Zeynep Hanım Konağı'ndadır (Pamuk, 2020, s.144). Bu durum aynı zamanda çalışma ile barınma mekanının henüz ayrılmadığının diğer bir göstergesidir.

1.7. Açık Mekan

Bahçe, zamanının çoğunu konutun sınırları içinde geçiren dönemin kadını için oldukça önemli bir mekandı. Kadının konut içi yaşamına kalite ve zenginlik katan bahçe ayrıca çamaşır asmak ve yemek pişirmek gibi eylemlerin gerçekleştiği mekandır (Pamuk 2020, s.61). Birçok merasime de ev sahipliği yapan bahçeler semtlere göre özelleşmişti. Örneğin, Nişantaşı konaklarına ait bahçeler kestane ve ıhlamur ağaçları ile ünlenmişken (Pamuk 2020, s.210) Zeyrek semti ise küçük ama içinde havuzu olan ve yüksek duvarlarla çevrili bahçeli evleriyle bilinirdi (Karay 1920, s.149).

Çocukları bahçede ya da sokakta oynarken onlarla hala iletişim halinde olabilme durumu ve acil durumlarda hızlı müdahale şansı nedeniyle geleneksel konutlar kadının gündelik hayatını kolaylaştırmıştır. Şıpsevdi romanında bu durumun altı çizilmektedir. Anlatıldığına göre, anne, çocuğu küçük olsa bile çocuğunun eline yiyecek bir şey vererek, sokak kapısının tek kanadını açar, çocuğu iskemleye oturtur ve kendi gidip, ev işiyle uğraşır. Çocuğun önünde *mükemmel bir sokak panoraması* olur ve çok sayıda gelen geçen olduğu için çocuğun canı sıkılmaz ve saatlerce orada oturur, eğlenirdi. Gerekli durumlarda da annesine seslenerek onunla iletişime geçirdi (Şıpsevdi, 2014, s.84).

Kadınların dış dünya ile temasa geçtiği yer olan cumba aynı zamanda kadının sosyalleştiği yerd. Kadın cumba da komşularıyla sohbet eder, sosyalleşir, sokağı izleyerek vakit geçirirdi. Sokak oldukça aktif olduğu için yatalak hastaların yatakları ya da tekerlekli

sandalyeleri de genellikle pencere kenarına konumlandırılarak sosyalleşmeleri sağlanırdı (Uşaklıgil, 2020, s.287). Sokak, kadınlar için farklı yaşamların sergilendiği bir gösteri alanıydı (Adivar 1958, s.50). Bu durum kadına biçilen rolün denetimini de sağlamaktaydı. Örneğin komşu kadın, Seniha'yı peçesiz vaziyette bir araba da yalnız yolculuk yaptığını görmesi üzerine durumu Seniha'nın ailesine bildirerek Seniha üzerinde bir tür toplumsal denetim sağlamıştır (Karaosmanoğlu 1922, s.48).

1.8. Diğer Birkaç Husus

Geleneksel dönemde yatılı misafir ağırlamak çok daha yaygındı çünkü toplumsal anlayış gereği otelde kalmak "ayıp" sayılırdı. Şehir değiştiren insanlar için tek seçenek tanıdıklarının evinde kalmaktı. "Memuriyetinden dönüp de İstanbul'daki evleri daha kirada bulan memurlar; o devirdeki kibar İstanbul'da mevcut olmayan, zaten mevcut olsa da, kaç göz yüzünden, en orta halli bir ailenin bile gitmesi ayıp sayılacak otellere değil, fakat kendi evlerine yerleşinceye kadar, zevceleri, çocukları, hizmetçileri ve eşyaları ile birlikte, yakın akrabalarının evlerine misafir olurlardı. Bu evler de odaları, sofaları, sandık odaları, kilerleri, yükleriyle onun bütün adamlarını, eşyalarını, zahirelerini almaya yetiyecek kadar geniş olurdu" (Hisar, 1996, s.118). Daha sonraki yıllarda bu durum değişmiş hatta yüzyılın ortalarında kabul günlerini bile dönemin prestijli otellerinde düzenlemek moda haline almıştır. Hali vakti yerinde olan insanlar bu davetler için Divan Otel veya Hilton Otel tercih ederdi. Özellikle Hilton Otel, burada çalışan garsonların ecnebi mektebi mezunu olması nedeniyle daha çok tercih edilirdi (Adivar 1958, s.217).

Batılılaşma süreciyle birlikte kadının evden çıkmasıyla konutun iç özelliklerinden çok konumu önem kazanmaya başlamıştır. Bu duruma başka bir sebep ise savaş yıllarında yoksullaşan varlıklı ailelerin çalışanlarının artık olmaması ve kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamaya başlamalarıdır: "Ev dediğin de çarşısız olmuyor, vesselam! Evvelleri adamlarımız vardı, evin ihtiyacıyla onlar meşgul olurlardı. Şimdiyse kimsemiz kalmadı! Bilmezsin, mütareke denilen bu devirde ne korkulu günler geçiriyoruz!" (Hisar, 1996, s.189) Arzu edilen konut tipi *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında şu cümlelerle ifade edilmektedir: "İstediğim gibi bir küçük ev bulsam; İstanbul' da, Ayasofya, yahut Sultanahmet, Beyazıt, Şehzadebaşı, Fatih gibi selatin camilerinden birinin civarında küçük, rahat, kullanışlı, idareli, sıcak, ferah ve düzayak bir ev tedarik edip oraya yerleşmek! Haliç tarafına değil, orası daha rutubetli ve serincedir, Marmara tarafına bakan sırtta, poyrazdan masun, lodosa karşı küçücük bir ev! Namaz vakti geldi mi, camiye gider, vaiz dinlersin! Bir muhallebi yer, bir külah şeker alır, evine dönersin!" (Hisar, 1996, s.190). Değişen anlayışla birlikte kadın da artık kamusal alanlarda var olmak ve evinden çıktığında birçok aktiviteye kolayca erişebilmek istiyor. Bu ve benzeri gelişmeler zamanla konutun konumuna önem kazandırarak günümüzdeki rant anlayışının temellerini atıyor diyebiliriz.

SONUÇ

Modern dönemle birlikte birçok alanda meydana gelen uzmanlaşma (özelleşme) konutlar için de söz konusu olmuş ve konut çok fonksiyonlu yapısını kaybederek sadece barınma ihtiyacını karşılar hale gelmiştir diyebiliriz. Odalar dahi çok fonksiyonlu yapıdan sabit fonksiyonlu yapıya evrilerek yatma eylemi, yemek yeme eylemi vb. eylemler farklı odalarda gerçekleşmeye başlamıştır. Konuttan ayrılan işlevler zaman içinde kente dağılmış ve her işlevi ayrı bir yapı türü karşılamaya başlamıştır. Konut barınma ihtiyacını karşılarırken alışveriş için alışveriş merkezleri, eğitim hizmeti için okullar, merasimler için özel salonlar kullanılmaktadır. Pandemi süreciyle birlikte kişilerin evde daha çok vakit geçirmesi ile geçmişe adeta bir dönüş yapılmış ve geleneksel dönemde yaşayan kadının hayatına benzer bir yaşama karşı karşıya kalınmıştır. Eğitim, alışveriş, çalışma ve sosyalleşme gibi eylemler evin sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu sürecin uzaması ve gelecekte de benzer dönemlerin söz konusu olması durumunda konut tasarımının bu durumdan etkilenmemesi söz konusu değildir. Geleneksel konutlar kendi dönemi için hayatın merkezi iken gelecekteki hayatımızın merkezinde ise modern konutların konumlanması söz konusudur.

Geleneksel konuttan kente yayılmış olan işlevleri tekrar konutta toplamak adına geçmişte ki uygulamalara baktığımızda bu duruma yönelik yeni çözümler üretmek mümkündür. Örneğin selamlık uygulaması birebir uygulanmasa dahi selamlık için geçerli temel prensipler göz önünde bulundurularak özelleşmiş çalışma mekanı konutlara dahil edilebilir. Ziyaretçilerin bu çalışma mekanına gelmesi söz konusu ise tıpkı selamlıkta olduğu gibi bu çalışma mekanının girişi ile aile üyelerinin kullandığı girişin ayrılması gündelik hayatta kolaylık sağlar. Bahçenin tekrar yaygınlaşması ile uzun karantina dönemlerinde açık mekanlara sahip olunabilirken zorlu şartlarda kişiler kısmen de olsa kendi mahsullerini yetiştirebilir veya hayvan besleyebilirler. Nasıl ki işlevler geleneksel konuttan kente dağıldığında, bu fonksiyonları karşılayan yapılara yakın olmak önem kazanarak konutun konumu önem arz etmeye başladıysa, eve dahil edilen her uygulama ile konutun konumu önemini kaybederek rant anlayışında bir değişikliğe sebep olabilir. Bu değişiklik bahçeli konutların yaygınlaşması ve yüksek katlı binaların azalması anlamına gelecektir. Kısacası, geleceğimizin konutunu tasarlarken geçmiş uygulamalara göz atmak yol gösterici olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Adivar, H. E. (2017). *Akile Hanım Sokağı*, Can Yayınları.
- Alus, S. M. (1997). *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları.
- Anday, M.C. (2018). *Aylaklar*, İstanbul, Everest Yayınları.
- Ayverdi, S. (1999). *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey. (Tarihsiz). *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Bilgin, N. (2016). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar ve Yaklaşımlar*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Elçi, H. İ. (2003). *Roman ve Mekan; Türk Romanında Ev*. İstanbul, Arma Yayınları.
- Eldem, S. H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*.
- Eraslan A. (2014). "Mimaride Anlam; Yapıdaki "Sembolik Dil" Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasarım Kuram*, 10(18), 18-35.
- Giddens, A. (2018). *Mahremiyetin Dönüşümü Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (2014). *Şipsevdi*, Özgür Yayınları.
- Hisar, A. Ş. (1996). *Çamlıca'daki Eniştemiz*, Bağlam Yayınları.
- Hodder, I.,Hutson, S. (2017b). *Geçmiş Okumak Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar*, Çev. Burcu Toprak, Emre Rona. Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1979). *Kiralık Konak*, Birikim Yayınları.
- Karay, R. H. (2012) *İstanbul'un İç Yüzü*, Orhaniye Matbaası.
- Kuban, D. (1998). *İstanbul Yazıları*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezleri Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretim*, (Çev. I. Ergüden) İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Mithat, A. (2019). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Eskişehir, Dorlion Yayınları.
- Pamuk, O. (2020). *Cevdet Bey ve Oğulları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*, University of Wisconsin Milwaukee Prentic Hall. Inc.,Eglewood Cliffs, London.
- Türkmenoğlu, S. (2015). İbrahim Efendi Konağı'nda Eski İstanbul'un Gündelik Hayatı. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 7(1), 237-252.
- Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Aşk-ı Memnu*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yılmaz, M. (2018). *Use of literature in understanding the transformation of domestic architecture: case of İstanbul between 1908 and 1950*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi.

İnternet Kaynakları

- URL 1. Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi.(2020) <http://www.eskiistanbul.net/3337/cigerci-guillaume-berggren> Son Erişim Tarihi: 08.11.2020